

§1–2.

Қазақстанның XX ғасырдың басындағы
әлеуметтік-экономикалық жағдайы

Зерттеу сұрағы: Не себепті Ахмет Байтұрсынұлы «Қазақ халқының өмір сүруінің өзі проблемаға айналды» деп санады?

Бүгінгі сабағымызда XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайды қарастырамыз. Қазақ зиялыларының Ресей империясының Мемлекеттік Думасындағы қызметіне баға береміз.

Тірек сөздер:

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Петиция	Петиция	Petition
Мемлекеттік Дума	Государственная Дума	The state Duma
Кадет	Кадет	Cadet
Самодержавие	Самодержавие	Autocracy
Революция	Революция	Revolution
Десятина	Десятина	Desyatina (Earth measurement units)

Тақырыпқа шығу:

«Қазақтың ұлттық-либералды зиялылары... сол кезде өмір сүрген құрылыс пен патша өкіметінің жергілікті жерлердегі әкімшілігіне... жер саясатына қарсы болды...».

Тұрар Рысқұлов

1. Тұрар Рысқұлов неліктен бұлай деді?

Қазақстанда қоныстанушы шаруаларға жерді жаппай тартып алып беру әсерінен XX ғасырдың басында әлеуметтік-экономикалық жағдай барынша ушыға түсті. Бұл 1905–1907 жылдардағы бірінші орыс революциясы кезінде жергілікті зиялылардың қоғамдық-саяси қызметінің жандана түсуіне алып келді. Қазақтың петициялық (өмі-

ніш-талаптар жолдау) қозғалысы басталды. Ресей империясының Мемлекеттік Думасына Қазақстаннан депутаттардың қатысуы өлке тұрғындарының ұлттық сана-сезімінің жетілуіне зор ықпалын тигізді.

Ойлан!

XX ғасырдың басындағы көшпелі қазақ халқының «артық» жерлері болды ма?

1. Патша үкіметі отаршылдық қоныс аудару саясатының күшейе түсуі. XX ғасырдың басында қазақтардың жерін қоныс аударушы орыс шаруалары мен казактардың қорына жаппай тартып алу одан әрі жүріп жатты. Мәселен, 1903 жылы *«Сырдария, Ферғана және Самарқан облыстарының қазыналық жерлеріне ерікті түрде қоныс аударту»* жөнінде ереже бекітілді. Осы ережеге сәйкес, байырғы тұрғындардың «артық» жерлерін, соның ішінде суару жүйелерін су көздерімен қоса жаппай тартып алу көзделді. Дәл сол жылы Қазақстанның басқа да облыстарына қоныстандыру ережелері бекітілді.

Ал 1903 жылы 25 маусымда «Сібірге (Алтай округінен өзге) және Дала генерал-губернаторлығына қоныс аударушыларға үкіметтен жәрдемақы беру ережелері» бекітілді. 1904 жылы 6 шілдеде үкімет «Село тұрғындары мен мешан-шаруаларды қоныс аударту туралы уақытша ереже» шығарды. Ол бойынша жергілікті билік келген шаруаларды кедергісіз қоныстандыруға мүмкіндік берді.

Ойталқы

Қазақстан аумағына шаруалар қандай мақсатпен қоныс аударылды?

Патша үкіметі 1904–1905 жылдары өлке аумағына қоныс аударушы шаруаларды орналастыру үшін *Торғай-Орал, Ақмола, Семей, Сырдария және Жетісу* қоныстандыру аудандарын құрды. Мұндағы негізгі мақсат – қоныстандыру қорын құруға қажетті жаңа «артық» жерлерді анықтау еді. Патша үкіметі қоныстандыру басқармасына жергілікті тұрғындардың жерлерін тартып алуға және ата-баба мекендерінен күштеп қуып шығуға толық құқық берді. Осы және басқа да озбырлық әрекеттері салдарынан дала тұрғындары жаппай жерсіз қала бастады.

2. Столыпиннің аграрлық реформасы. 1906 жылы Ресей Министрлер Кеңесінің төрағасы П. А. Столыпин шаруаларды Ресейдің азиялық бөлігіне жаппай қоныстандыру туралы шешім қабылдады. Шаруаларды қауымдық жер иелігінен шығарып, империяның шығысына қоныстандыруды көздеген бұл реформа *Столыпиннің аграрлық реформасы* деп аталды. Реформаның негізгі мақсаты шаруаларды шығысқа, атап айтқанда, Қазақстанға, Орта Азия мен Сібірге қоныс аударту еді. Шаруалардың бұрынғы тұрған жерлеріне қайта оралуына шектеу енгізілді. Оларды жер-

Жұптық жұмыс

Қазақ халқын қолдаған орыс, татар, башқұрт, Кавказ халқы депутаттарының қызметіне баға беріңдер.

1917 жылдарда қазақтар Ресейдің Мемлекеттік Думасына сайланған жоқ. Қазақ халқының Мемлекеттік Думадағы мүдделерін *Т. Седельников*, *Н. Скалозубов* сияқты орыс депутаттары белсене қорғады. Орынбор губерниясынан сайланған депутат *Т. Седельников* Мемлекеттік Дума мәжілісінде былай деп ашық айтты: *«Жүздеген мың қырғыздар (қазақтар. – авт.) ... мүлде жерсіз қалып отыр, ұлтарақтай ғана болмашы жері бар қырғыздардың (қазақтардың. – авт.) саны кем дегенде миллионға жетеді»*. Қазақтардың жерге қатысты құқығын башқұрт *Ш. Сыртланов*, татар депутаты *С. Максудов* қорғады.

Закавказьелік депутат *Х. Мамедов* III Мемлекеттік Думаның мінберінен бүкіл мұсылман фракциясының атынан сөйлеген сөзінде Ресейдің ішкі аймағынан шаруаларды Қазақстанға жаппай қоныс аудартуды тоқтата тұруға шақырды. Қазақтың белгілі саяси қайраткерлерінің бірі **Мұстафа Шоқай** депутат болмаса да, Мемлекеттік Думалардағы мұсылман фракциясының құрамына кіріп, ондағы мұсылман өкілдерінің назарын қазақтардың бастан кешіріп отырған ауыр халіне аударды.

1. Ресей империясының қоныстандыру арқылы отарлық саясат жүргізгеніне дәлел келтіріңдер.
2. Қоныстандыру саясатының екі-үш салдарын атаңдар. Неліктен Қазақстан аумағына қоныс аударушылар қызығушылық танытты?
3. Столыпинның аграрлық реформасының салдары қандай?
4. Қазақстанда петициялық қозғалыстың таралуына қандай оқиғалардың себеп болғанын анықтаңдар.
5. Қазақ депутаттары Ресейдің ең жоғарғы заң шығарушы органы Мемлекеттік Думада қандай мәселелер көтерді?
6. Кестедегі мағлұматтарды жауаптарымен сәйкестендіріңдер.

1	«... бүгінгі таңда қоныс аударушы орыс шаруаларына жер телімдерін беру үшін қазақтарды өздерінің ежелгі атақоныс жерлерінен ғана емес, жекеменшік баспаналарынан да қуып шығарып жатыр».	A	Б. Қаратаев
2	«Жүздеген мың қазақтар мүлде жерсіз қалып отыр, ұлтарақтай ғана болмашы жері бар қазақтардың саны кем дегенде миллионға жетеді».	B	А. Н. Куропаткин
3	«Қазақтар 30 жыл, әсіресе соңғы 12 жыл бойы барлық бағытта қысым көрді...».	C	В. К. Никольский
4	«...Қазақтарды жерінен айырып, қоныстарын тастап кетуге мәжбүрледік».	D	Т. Седельников

Тест тапсырмалары

1. Столыпин аграрлық реформасының мақсаты:
А) Шаруаларды қоныстандыруды тоқтату
Ә) Теміржолдар салу
Б) Тартып алынған жерлерді қайтару
В) Шаруаларды Қазақстанға қоныс аударту
2. 1907 жылғы II Мемлекеттік Думаға Семей облысынан сайланған депутат:
А) Ахмет Бірімжанов
Ә) Бақытжан Қаратаев
Б) Темірғали Нүрекенов
В) Әлихан Бөкейхан
3. Қазақ халқының өз құқықтарын қорғау жолындағы күресінің өзіндік ерекшелігі:
А) Қарулы күреске шығу
Ә) Петиция (өтініш-талаптар) жолдау
Б) Шет мемлекеттің аумағына қоныс аудару
В) Қақтығыстарды бейбіт жолмен шешу
4. Хронологиялық реттілікпен орналастыр:
1) II Мемлекеттік Дума
2) Бірінші орыс революциясы
3) Орынбор-Ташкент теміржолының салынуы
4) Столыпиннің аграрлық реформасы

§3.

Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс

Зерттеу сұрағы: 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс неліктен бүкілхалықтық сипат алды?

Бүгінгі сабағымызда Қазақстандағы 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілістің негізгі себебі мен барысын қарастырамыз. Басшылық еткен тұлғалардың рөліне баға беріп, көтерілістің тарихи маңызын анықтаймыз.

Тірек сөздер:

Қазақша	Орысша	Ағылшынша
Сардар	Военачальник	Sardar (warlord)
Қазынашы	Казначей	Treasurer
Реквизиция	Реквизиция	Requisition